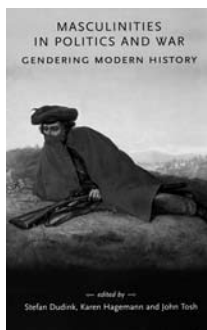

RECENSIES

► **Masculinities in politics and war. Gendering modern history.**

Stefan Dudink, Karen Hagemann, John Tosh (Eds.)

Manchester University Press, 2004,
xv + 325 pagina's, € 27,40 Euro.

Masculinities in politics and war stelt zich – althans in de ondertitel – een ‘gendering’ van de geschiedenis van de nieuwste tijd tot doel. De bundel brengt een indrukwekkende lijst aan ‘grote namen’ uit het genderveld bij elkaar, die gender en de categorie mannelijkheid hanteren als een vernieuwende insteek in die twee grote stokpaardjes van de klassieke geschiedenis: politiek en oorlog. De individuele papers betrekken gender in vaak erg uiteenlopende niches van de politieke en militaire geschiedenis (van sterven voor het vaderland tot constructies van vakmanschap), maar vormen als geheel een geslaagd overzicht van de intersectie van gender en (militaire) politiek. Ondanks de ondertitel geeft slechts één van de auteurs evenwel expliciet aan zich te concentreren op ‘the way in which the study of masculinity might illuminate the history of politics and war, rather than the other way around’. De bundel levert voornamelijk een opmerkelijke bijdrage door ‘nieuwe’ thema’s als processen van politieke besluitvorming, arbeidswetgeving en revolutie in de gendergeschiedenis te betrekken. Daarmee wordt bewust gefocust op de ‘hegemonische’ man, veeleer dan op marginale of controversiële vormen van mannelijkheid. De stem van R.W. Connell klinkt in de meerderheid van de bijdragen dan ook sterk door. Veel aandacht gaat naar hiërarchie, macht en wrijvingen tussen verschillende ‘mannelijkheden’.

Het boek opent met drie inleidende hoofdstukken. In het derde daarvan neemt co-editor John Tosh de door Connell beïnvloede benadering kritisch onder de loep. Tosh roept daarbij op tot het verzoenen van de *cultural turn* in de recente geschiedschrijving met eerdere, veelal marxistische benaderingen, waardoor zowel macht als contingentie een centrale plaats kunnen krijgen in de geschiedenis van mannelijkheid. Deze evaluatie van Connells denkkader weet de vinger te leggen op enkele pijnpunten van *masculinity studies* (zoals het verdwijnen van de notie ‘patriarchaat’ uit de recente literatuur) en resulteert in een genuanceerde (her)definiëring van hegemonische mannelijkheid als meer dan ‘gender practices of the ruling elite’. Deze bijsturing krijgt (beperkte) weerklank door de bundel heen.

De beide andere introducties, respectievelijk gericht op intersecties van mannelijkheid en revolutie (1750-1850) en van mannelijkheid en de natiestaat (1850-1950), hanteren macht en intermannelijke hiërarchie als centrale principes en zetten daarmee de toon voor de meer empirische bijdragen die volgen. Karen Hagemann en Stefan Dudink leggen de grondslag voor het terugkerende thema van de ‘burger-soldaat’ als negentiende-eeuwse mannelijkheidsconstructie. John Horn wijst van zijn kant op het belang van mannelijke topoi als heldendom, broederschap en de vader-zoon-band voor het natiebeprij van de late negentiende

en vroege twintigste eeuw. Hij tekent daarbij ook de krijtlijnen uit voor een ander terugkerend motief in het boek: de verschuivingen van een overwegend paternalistische en militaire autoritaire cultuur, naar een burgerlijke, op 'broederschap' gestoelde, debatacultuur.

In een eerste deel worden enkele van deze topoi geconcretiseerd. Vier papers, gecentreerd rond Westerse naties-in-wording, traceren de spanningsvelden tussen heroïek en rationaliteit in een periode van burgerlijke revolutie. Carroll Smith-Rosenberg richt de aandacht op de verschuivingen in constructies van de Britse 'burger' en op de moeilijkheden voor de Amerikaanse man die zich – in een poging zich tegelijk van het *native primitivism* en het oud-Europese burgerlijke ideaal af te zetten – gevangen ziet in de verplichtingen van zowel de klassieke republiek als die van de verrijnde gentleman. Als gevolg daarvan is een vertoog gevormd waarin niet alleen politiek en rationaliteit, maar ook huiselijkheid, het belang van de vrouw en het sentiment een centrale rol krijgen toebedeeld. Dat dubbele discours is rijk aan conflicten, maar vormde ook een coherente en machtige mythe: '[it] helped define the European American as a civilized, virtuous and coherent national subject'.

De mythe waaraan Stefan Dudink in zijn bijdrage refereert, is gelijkaardig. Hij verwijst naar de functie van de verbeelde Bataafse heroïek in de vorming van een 'republican sense of self in the Dutch republic'. Het gebruik van dat mythische verleden als middel om de 'verwijfde' republiek opnieuw te vermannelijken, geldt voor Dudink als voorbeeld van de unificerende werking van het concept mannelijkheid waardoor conflicterende ideeën over tijdsverloop, patriottisme en politiek met elkaar verzoend kunnen worden. 'Masculinity', zo stelt Dudink, 'was even instrumental in creating the space out of which a new political man could emerge'. De schetsen van mannelijke heroïek in Frankrijk en Duitsland door Joan Landes

en Karen Hagemann zijn minder gefocust op mythologie, maar de beschreven vertogen over de gecentraliseerde natie waarin elke man een held is (of hoort te zijn), zijn net zo afhankelijk van mythologische symboliek. Landes verwijst naar de (allegorische) voorstelling van de natie als al dan niet verleidelijke vrouw. Hagemann onderscheidt vier 'types' Duitse helden, waarin Pruisisch militarisme, romantisch sentiment, nieuwe burgerlijke waarden en de christelijke middenklassenethiek met elkaar versmolten worden.

In het tweede deel van het boek verdwijnt de revolutionaire heroïek naar de achtergrond en wordt getoond hoe vanaf de late negentiende eeuw 'mannelijkheid' en 'natie' elkaar onlosmakelijk bepaalden en construeerden. Naast Groot-Brittannië komen hier bovendien ook Iran en Zuid-Afrika aan bod. Joanna De Groot wijst expliciet op de bijdrage die een geografisch gevarieerde, comparatieve aanpak kan bieden aan studies van mannelijkheid en natie. Haar analyse van het samenspel van traditie en moderniteit-in-opbouw en de uiteenlopende mannelijkheidsconstructies die daarmee samenhangen in de constructie van de Iraanse natie, toont *cross-overs* met Westerse concepten van moderniteit en natie, maar legt ook de vinger op de culturele divergenties binnen concepten als broederschap en geslacht. Jacobus Adriaan du Pisani onderneemt een gelijkaardige oefening door Connells concept van hegemonische mannelijkheid toe te passen op het Zuid-Afrika van na de Boerenoorlogen. Door verschillende mannelijkheden – in hun gemythologiseerde proporties – naast elkaar te plaatsen, legt Du Pisani beelden en mechanismen bloot die een belangrijke rol hebben gespeeld in de opbouw van een Afrikaans-nationalistische identiteit. Sonya O'Rose, ten slotte, keert terug naar Groot-Brittannië en merkt op hoe de hegemonische mannelijkheid van de Tweede Wereldoorlog er één was waarin (opnieuw) heroïek functioneerde als een manier om mannelijk-

heid open te stellen voor sentimentaliteit. Zij stelt vast dat het dragen van het nationale uniform cruciaal was, enerzijds om zich van andere naties en vooral Duitsland te onderscheiden, anderzijds om de hegemonische mannelijkheid te belichamen.

De bijdragen van Marilyn Lake, Alice Kessler-Harris en Glenda Sluga in het volgende deel richten zich op het minder symbolische – en, binnen *masculinity studies*, minder betreden – veld van de politieke besluitvorming en wetgeving. Lake beschrijft de strijd van Australische mannen voor een minimumloon als een conflict waarin een discours van ‘rechten’ veel eerder dan van noden werd gehanteerd om een specifieke vorm van mannelijkheid in stand te houden, terwijl tegelijkertijd de geldende mannelijkheidsbeelden verschoven, waardoor een nieuw – min of meer coherent – narratief ontstond waarin ‘beschaafd’, ‘blank’ en ‘man’ met elkaar verbonden waren en dat op zijn beurt invloed uitoefende op het rechten-en-plichten vocabularium van de loonarbeid. Alice Kessler-Harris merkt een gelijkaardige evolutie op in het Amerikaanse discours over werklozenverzekering en de rol van de vakbonden in de ondersteuning van mannelijkheidsmodellen in de jaren ’30. Ook zij wijst op de constitutieve rol van gender voor de definiëring van de ‘arbeider’. Glenda Sluga bekijkt dan weer internationale processen van *peace making* na de Eerste Wereldoorlog. Zij wijst op de tegenstrijdige ideeën rond zelfbeschikkingsrecht die de vredesonderhandelingen zelf en de daaropvolgende machtsevenwichten tussen de Europese staten bepaalden. Daarmee keert ze het klassieke perspectief van de band tussen vrouwelijkheid en pacifisme om en legt ze de ‘paternalistic aspects of the peace itself’ bloot.

In het laatste deel worden de beschreven machtsprocessen vertaald naar processen van constructie van mannelijke subjectiviteit, waarbij drie ‘types’ van mannelijkheid aan bod komen: de burger, de arbeider en de soldaat.

Thomas Welskopp's schets van de Duitse sociaal-democraten van de late negentiende eeuw wijst op een vervloeiing van de heersende politieke cultuur en een identiteit als arbeider. Zonder bourgeoisidealen over te nemen bleken politiek geëngageerde arbeiders een identiteit als politiek competente man te construeren, gebaseerd op verschillende mechanismen van respectabiliteit. Barbara Weinstein wijst dan weer op de vervlechting van arbeidersidentiteit met een discours van scholing en kennis. Haar vergelijking van projecten voor opleiding van mannen en vrouwen in Brazilië maakt de actieve ‘vermannelijking’ van industriële arbeid (en vervrouwelijking van huisarbeid) via overheidsgestuurde programma's zichtbaar. De bijdrage van Michael Roper ten slotte onderzoekt mannelijkheid op het snijpunt van militarisme en huiselijkheid. Brieven van frontsoldaten naar huis fungeren als vensters op het proces van mannelijkheidsconstructies in de loopgraven, waarin enerzijds de afstand tussen het front en thuis leesbaar is, en anderzijds de cruciale rol van een identiteit als zoon of echtgenoot voor de vorming van een ‘ik’ als soldaat naar boven komt. Via de brieven van *second lieutenant* E.K. Smith legt Roper zorgvuldig de spanningen bloot binnen een mannelijkheidsconstructie waarin moeder-zoon relaties en heroïek een plaats in het centrum moeten delen.

Daarmee wordt de aandacht weer gedirigeerd naar de centrale as van de bundel: de verbinding van een individuele, burgerlijk-domestieke mannelijkheid met dienstplicht. Hoewel enkele bijdragen van deze lijn afwijken, lijkt het vaak herhaalde argument dat de constructie van de natie via mannelijkheid verloopt voor de editors te berusten op de ‘equation of Universal military with citizenship’. De analyses van de uiteenlopende oversnijdingen van het nationale, politiek-militaire en mannelijke zelf, tonen het belang van verschillende mythes van mannelijkheid voor de vorming van de politieke en militaire cultuur (en omgekeerd), maar de

veronderstelde gelijkschakeling van burgerschap en dienstplicht en de figuur van de burgersoldaat is een smalle basis om een directe band tussen hegemonische mannelijkheid en de constructie van de natie vast te stellen. *Masculinity in politics and war* is een degelijke en inspirerende aanzet voor de studie van gegenderde nationale identiteit, en, zoals John Horne in zijn inleiding aangeeft, 'a critical reading of the past historiography of war and politics' zou kunnen functioneren als 'an additional important tool for deciphering the constructions of masculinity discussed in this book'.

Josephine Hoegaerts

► **Maiden voyages**

Eastern Indonesian women on the move

Catharina Purwani Williams

Leiden/ Singapore: KITLV Press/ ISEAS Publishing 2007, 212 pagina's, € 21
ISBN-10: 9812303936

Waarom reizen Indonesische vrouwen tussen eilanden van de Indonesische archipel, naar urbane gebieden en naar het buitenland? Wat betekenen deze zeereizen voor vrouwen en hoe zijn deze reizen gerelateerd aan sociale relaties, genderverhoudingen en vrouwelijke subjectiviteit? *Maiden voyages* probeert aan de hand van de reisverhalen van een aantal vrouwen antwoord te geven op deze vragen. Daarmee wordt tevens inzicht verkregen in vrouwelijke mobiliteit en relaties op afstand in Indonesië. Deze focus op vrouwen en hun reisverhalen is een welkome aanwinst voor Geografie- en Migratiestudies, maar zeker ook voor Genderstudies. De relevantie voor Genderstudies ligt met name in de vraagstelling hoe vrouwelijke identiteit en subjectiviteit geconstrueerd wordt in een dynamische context van zeereizen, *langgar laut* genoemd.

Williams' boek volgt de opbouw van een dissertatie.

In Deel 1, getiteld 'Departure', wordt de onderzoeksvraag geïntroduceerd en is er aandacht voor de rol en positionering van de onderzoekster. Hoofdstuk twee gaat in op de geografie van het onderzoeksgebied, – de zuidoostelijke eilanden van de Indonesische archipel (East Nusa Tenggara) – , en veldwerkcontext. Zo beschrijft Williams de problemen die ze ervoer als onderzoekster van Chinees-Javaanse afkomst en haar relaties met informanten. Het laatste hoofdstuk van dit deel behelst het theoretische kader. Tevens worden lokale arbeidsverdelingen en genderverhoudingen beschreven, daarmee een algemeen beeld schetsend van de thuissituatie van vrouwen die op reis gaan.

Deel 2, getiteld 'Journeys', omvat drie hoofdstukken die gaan over respectievelijk 'inter-island travel', 'travel to urban centres' en 'travel abroad'. Dit is het centrale en tevens meest interessante deel van het boek. In hoofdstukken vier tot en met zes komen een aantal vrouwen afkomstig uit de rurale setting van zuidoostelijk Indonesië aan het woord over hun reizen naar familie, studie en werk in Indonesische steden (Surabaya en Makassar) en het buitenland (Hongkong). In hoofdstuk vier maakt de lezer kennis met vrouwen die tussen de zuidoostelijke eilanden reizen, met name voor familie bezoek, studie en werk, maar ook vanwege sociale problemen. Williams beschrijft het op reis gaan in relatie tot *propriety*, sociaal wenselijk gedrag. Ze stelt dat door op reis te gaan, vrouwen zich niet conformeren aan geldende normen en waarden met betrekking tot vrouwelijk gedrag. Dit geldt in het bijzonder voor vrouwen die alleen reizen. Volgens Williams manipuleren en overschrijden reizende vrouwen de grenzen van geaccepteerd gendergedrag om nieuwe netwerken van sociale relaties te creëren (p. 89, 99). In hoofdstuk vijf laat Williams enkele vrouwen aan het woord die

als zuster of lerares in de stad werken. Deze vrouwen conformeren zich enerzijds aan gangbare genderrollen door de keuze voor deze beroepen. Door hun (rurale) thuis te verlaten en wens voor meer onafhankelijkheid kunnen ze echter ook andere identiteiten aanmeten en nieuwe sociale relaties aangaan. Door emotionele en fysieke afstand te creëren zijn vrouwen in staat om eigen beslissingen te nemen, in plaats van om op familie, ouders of echtgenoot te bouwen (p. 123). Het laatste hoofdstuk van Deel 2 beschrijft hoe vrouwen de onzekere en zelfs gevaarlijke reis naar het buitenland ondernemen om daar als huishoudster te werken. Williams richt zich hierbij niet op de asymmetrische relatie tussen werkgever en werkster, maar op wat het reizen naar en verblijven in het buitenland voor vrouwen betekent. Ze stelt dat door naar het buitenland af te reizen, vrouwen de mogelijkheid creëren om nieuwe plaatsen te ervaren en om met diverse subjectposities te experimenteren (p. 130). Ondanks diverse lagen van machtsuitoefening door familie, werkbemiddelaars en werkgevers, die lijfelijke en soms gewelddadige beperkingen opleggen, krijgen vrouwen een zekere mate van autonomie over lijf en leden door op reis te gaan. Als gevolg van deze lijfelijke ervaringen en het overschrijden van grenzen verschuift vrouwelijke subjectiviteit en ontstaan er volgens Williams verschillende identiteiten.

Deel 3, 'Reflections', ten slotte, omvat een korte samenvatting en conclusie van het boek. In dit laatste hoofdstuk betoogt Williams dat zeereizen een liminale ruimte scheppen waarin vrouwen kunnen manoeuvreren met sociale grenzen en identiteit. Door op reis te gaan wordt tevens de agency van vrouwen in het creëren van deze liminale ruimte zichtbaar. Door zich te mobiliseren scheppen vrouwen een nieuwe geaccepteerde sociale status voor zichzelf. *Langgar laut* betekent voor vrouwen dus de mogelijkheid om hun identiteit te herverbeelden en opnieuw vorm te geven.

Door de gekozen opbouw en schrijfstijl is *Maiden voyages* een vlot leesbare en toegankelijke studie. Helaas komt het interessante onderwerp van het boek – de relatie tussen vrouwelijke mobiliteit en identiteit – niet helemaal uit de verf. Mede door het proefschriftachtige betoog weet Williams de lezer niet mee te nemen in de dynamiek en problematiek van dit thema. Een andere oorzaak voor het gebrek aan spanning en diepgang zijn de kwaliteit en analyse van de etnografische data. Het is te prijzen dat Williams binnen haar vakgebied Geografie participierend veldwerk heeft verricht en dat ze dit als insteek heeft genomen voor de analyse van vrouwelijke mobiliteit en subjectiviteit. Echter vanuit een antropologisch perspectief zijn de etnografische data en de analyse ervan de zwakste schakels in haar betoog. Problematisch is ook dat de conclusies van anderen haar analyses lijken te leiden en vrijwel nergens ontstaat er een meer diepgaand debat of kritische reflectie op bestaande studies. Bij de lezer rijst daardoor de vraag wat Williams' studie bijdraagt aan bestaande kennis over vrouwelijke mobiliteit en subjectiviteit en wat er precies vernieuwend is aan haar studie.

Williams bouwt haar betoog op rond het lokale concept *langgar laut*. Dit fascinerende concept representeert hoe vrouwen geografische maar vooral diverse sociale grenzen overschrijden. *Langgar* komt van het werkwoord *melanggar* hetgeen letterlijk 'overtreden' of 'in strijd zijn met' betekent en heeft dus een krachtige connotatie. Williams beschrijft de context van de vertrek- en thuissituatie, de situatie aan boord van het schip, en de stad of het buitenland, maar ze problematiseert de veranderende en nieuwe machtsrelaties binnen deze settings nauwelijks. De strijd die gepaard gaat met het overschrijden en het omgaan met oude en nieuwe sociale grenzen komt eveneens onvoldoende tot uitdrukking in haar beschrijvingen. Kortom, de gebruikte etnografische data laat niet duidelijk de dynamiek en

spanning van genderverhoudingen en machtsrelaties binnen iedere afzonderlijke context zien. Niet alleen reizen, of mobiliteit, geeft vrouwen een mogelijkheid om hun identiteit te herdefiniëren en sociale grenzen te manipuleren of zelfs te bevechten, zoals Williams stelt; dit gebeurt ook thuis en op de plek van bestemming.

De thuissituatie omschrijft Williams als beperkend voor vrouwen vanwege traditionele genderverhoudingen, waarbij vrouwen onderdanig, gehoorzaam, en puur moeten zijn. Dit is echter een te oppervlakkige beschrijving van de rurale setting. Ook hier kunnen vrouwen mogelijkheden creëren tot agency en manoeuvreren zij met hun verschillende identiteiten (als moeder, dochter, zuster, echtgenote, vrouw et cetera). Williams ziet de scheepsreis als een liminale fase waarin vrouwen kunnen spelen met hun vrouwelijke identiteit. Het achterlaten van familie is volgens Williams letterlijk een fysieke breuk met hun rurale identiteit(en). Deze liminale fase betekent echter niet dat vrouwen buiten machtsrelaties staan. Ook aan boord gelden sociale normen en zijn vrouwen onderhevig aan machtsrelaties en genderverhoudingen die sommigen beter weten te bespelen en te benutten in hun voordeel dan anderen. Williams' problematiseert deze nieuwe machtsrelaties echter nauwelijks. Hetzelfde geldt voor de situatie in de stad of andere reisbestemmingen. De dynamiek van genderverhoudingen en verschuivende machtsrelaties komt het sterkst tot uiting in haar beschrijvingen en analyses van hoe rurale vrouwen op reis gaan naar en zich situeren in het buitenland (hoofdstuk zes).

Williams' analyse over hoe vrouwen door middel van hun reizen een subjectieve ruimte creëren waarmee ze hun identiteit en subjectposities binnen bredere sociale relaties en machtsverhoudingen verbeelden, is dus slechts ten dele geslaagd. Dit zou waarschijnlijk beter zijn gelukt als ze vrouwen langduriger

vanuit de thuissituatie had kunnen volgen op reis naar hun bestemming. Dit had de dynamiek van hoe vrouwen verschillende identiteiten aanmeten al naar gelang verschillende contexten en machtsverhoudingen indringender kunnen laten zien.

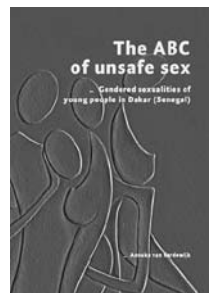
Rijst de vraag, wat is er vernieuwend aan Williams' studie? Het meest vernieuwende is haar methode om veldwerk te doen aan boord van schepen, gecombineerd met een verblijf in dorp en stad. Dit mobiele karakter van haar onderzoek vormt helaas ook het grootste mankement in haar studie, maar geeft wel inzicht in de mobiliteit van een twintigtal vrouwen uit oostelijk Nusa Tenggara en hun sociaal ruimtelijke relaties zowel binnen als buiten Indonesië. Ondanks genoemde tekortkomingen is *Maiden voyages* een toegankelijke studie voor studenten en leken geïnteresseerd in Vrouwen- en Genderstudies, Geografie en vooral voor degenen die meer willen weten over de mobiliteit en reiservaringen van rurale vrouwen in Indonesië.

Anna-Karina Hermkens

► **The ABC of unsafe sex. Gendered sexualities of young people in Dakar (Senegal)**

Anouka van Eerdewijk

Radboud Universiteit Nijmegen, CIDIN, 2007, 287 pagina's, ISBN 90 9021515 8
Kosteloos te bestellen via
cidin-dic@maw.ru.nl

► **Ambiguous pleasures. Sexuality and new self-definitions in Nairobi**

Rachel Spronk

Onuitgegeven proefschrift, Universiteit van Amsterdam, 2006

301 pagina's, €15,00. te bestellen via

r.spronk@uva.nl

De proefschriften van Anouka van Eerdewijk en Rachel Spronk zijn beide gebaseerd op kwalitatief onderzoek naar seksualiteit onder ongetrouwde Afrikaanse jongeren. Hoewel ze verschillen qua context, onderzoeksgroep en focus hebben ze diverse overeenkomsten. De belangrijkste daarvan is wel dat ze beide een waardevolle uitzondering vormen op het dominante discours als het gaat over wetenschappelijk onderzoek naar seksualiteit in Afrika. Er zijn kenmerkende verschillen tussen de Afrikaanse en Europese onderzoeksliteratuur. In de Europese context is over een breed scala aan onderwerpen gepubliceerd zoals reproductieve rechten en gezondheid, constructies van seksuele identiteit, veranderende opvattingen over seksuele moraal, de verwevenheid van seks, liefde en intimiteit of lijfelijke aspecten zoals lust, plezier en genot. De onderzoeksagenda in Afrika wordt echter gedomineerd door demografische en biomedische trends. Natuurlijk is dit mede ingegeven door de urgentie en massieve impact van HIV/AIDS in Afrika, maar zoals Van Eerdewijk en Spronk terecht aanhalen, is deze beperkte benadering problematisch.

Seksualiteit in Afrika is vooral onderzocht in relatie tot problemen en met grootschalige kwantitatieve surveys is deze problematiek in kaart gebracht. Beide onderzoeksters argumenteren dat dit tot een generationaliseerd, a-historisch en statisch beeld heeft geleid. Seksualiteit in Afrika werd per definitie problematisch en de Afrikaan zelf werd deel van het probleem. Deze reductionistische visie heeft ook AIDS-preventie strategieën beïnvloed. De

Afrikaanse seksuele moraal werd onderwerp voor interventies, monogamie werd het motto en 'risicovolle tradities' moesten worden uitgeroeid. Dit in tegenstelling tot Europese strategieën waar de focus gericht was op het veiliger maken van 'risicovolle' praktijken.

Ondanks de veelheid aan data over seksualiteit in Afrika is weinig kennis beschikbaar over manieren waarop mensen hun seksuele leven vormgeven of over de motieven voor hun handelen. Het is dit tekort aan kennisvorming waarop beide proefschriften een waardevolle aanvulling vormen. In beide onderzoeken staan persoonlijke verhalen centraal, verhalen van intieme levens, over vriendschap en relaties, liefde en seks, over visies en motieven, ervaringen en verlangens.

In *The ABC of unsafe sex* is het (onveilig) vrijgedrag van jongeren in Dakar (Senegal) onderwerp van onderzoek. Senegal wordt vaak een 'succesland' genoemd met betrekking tot AIDS-bestrijding want, hoe cynisch het ook klinkt, de geschatte HIV-infectiegraad van 0,6 procent is voor Afrikaanse begrippen laag te noemen. Deels wordt dit toegewezen aan de snelle overheidsrespons na constatering van de eerste HIV-infecties. Zo werden AIDS-programma's met een breed draagvlak in de samenleving opgezet, kwam er voorlichting op scholen en werden condooms op grote schaal verkrijgbaar. Maar waarom lopen jongeren dan risico's terwijl ze beschikken over informatie en er ruimschoots beschermende middelen beschikbaar zijn? Om een antwoord op deze vraag te vinden, gaat Anouka van Eerdewijk na hoe 'safe-sex' strategieën zijn ingebed in constructies van gender en seksualiteit van jongeren. Hiervoor analyseert ze persoonlijke verhalen van ongetrouwde meiden en jongens tussen 16 en 23 jaar afkomstig uit de volkswijken en voorsteden van Dakar.

Het derde hoofdstuk zoomt in op het leven van adolescenten in Dakar en de ambigu-

iteit waarmee de jongeren te maken hebben. Volgens Van Eerdewijk is voor veel Senegalezen adolescentie een relatief nieuwe sociale groep. Steeds meer meiden en jongens gaan naar school en de leeftijd waarop jongeren trouwen stijgt. Volwassenheid wordt in Senegal nog altijd gekoppeld aan het huwelijk en in het dominante discours hoort seks alleen thuis binnen het huwelijksverband. Maar adolescenten zijn alles behalve seksueel onvolwassen. Statistieken laten zien dat naast vrijwel alle jongens ook ongeveer eenderde van de meiden voor het huwelijk seksueel actief is. In de geleefde werkelijkheid hebben jongeren bovendien te maken met tegengestelde normen. Gesprekken over het huwelijk en de huwelijksnacht maken duidelijk dat de norm van maagdelijkheid dwingender is voor meiden dan voor jongens. Waar bij de huwelijksnacht bij meiden het ideaalbeeld voor vrouwelijke seksualiteit maagdelijkheid is, wordt van jongens juist viriliteit en seksuele ervaring verwacht.

In de volgende twee hoofdstukken wordt aan de hand van persoonlijke verhalen over intieme levens, de complexe realiteit van jongeren in Dakar verder geanalyseerd. Met het ontrafelen van de gelaagdheid van gender en seksualiteit wordt inzichtelijk met welke spanningsvelden zowel meiden als jongens te maken hebben bij de constructie van hun eigen individuele seksuele en genderidentiteit. Jongens ervaren in hun intieme levens de tegenstrijdigheid enerzijds hun 'mannelijkheid' te moeten bewijzen door seksuele contacten aan te gaan met meiden. Anderzijds verlangt een tweede norm voor mannelijkheid echter 'seriusheid' en het nemen van verantwoordelijkheid voor school, familieplichtingen, ook tegenover hun vriendin. Categorieën tussen 'echte' en 'makkelijke' vriendinnen is een manier waarop jongens dit spanningsveld proberen op te lossen, maar zo simpel zijn meiden natuurlijk niet te categoriseren.

Aan meiden wordt daarentegen door de alomtegenwoordige norm van maagdelijkheid nauwelijks *agency* toegekend om te praten over seksualiteit. Wat echter aan de suggestie overgelaten wordt, is in welke mate besnijdenis hierin een rol speelt. Van Eerdewijk geeft eerder aan dat, ondanks verbod op straffe van gevangenisstraf, ongeveer 28 procent van de vrouwen is besneden. De felheid waarmee sommige meiden de norm van maagdelijkheid lijken te verdedigen en de rest het zwijgen oplegt, roept bij mij veel vragen op. Maar ondanks zwijgzaamheid over individuele ervaringen, verwachtingen en verlangens weet Van Eerdewijk spanningsvelden waarmee meiden zich geconfronteerd zien, wel helder uiteen te zetten. Ze laat zien dat meiden binnen hun relaties met mannen wel degelijk actoren zijn die, hoe gelimiteerd ook, *agency* gebruiken. Voldoen aan de norm geeft ruimte om 'nee' te zeggen tegen seks. Maar onderwerping aan de norm kan ook manoeuvreerruimte creëren om juist wel seksueel actief te worden en herdefinitie van maagdelijkheid en seksualiteit kan een manier zijn om ontstane tegenstrijdigheden op te lossen.

In hoofdstuk zes wordt gekeken naar de manier waarop de constructies van gender en seksualiteit van jongeren zich verhouden tot de dominante strategieën voor veilig vrijen. De titel van het boek verwijst indirect naar het 'safe sex ABC' (Abstinence, Being faithful and Condom use), een in Afrika wijdverbreide strategie voor de bescherming van seksuele en reproductieve gezondheid, zo ook in Senegal. Al onmiddellijk wordt duidelijk gemaakt dat deze ABC-strategieën lang niet zo eenduidig door jongeren worden geïnterpreteerd als men zou vermoeden. Daarnaast zijn tegenstrijdige gender seksuele identiteiten van viriliteit versus maagdelijkheid niet zomaar verenigbaar met een van de ABC-strategieën. Omdat bovendien zowel meiden als jongens te maken hebben met tegenstrijdige seksuele

normen blijkt de praktijk nog weerbarstiger en complexer. In dit hoofdstuk wordt een duidelijke beschrijving gegeven van de logica die jongeren gebruiken ten aanzien van de ABC-strategieën. Alhoewel jongens een dominante positie hebben tegenover meiden, hebben jongens en meiden beide *agency*, maar beiden toch onvoldoende om werkelijk te kiezen voor een van de strategieën. Praktisch komt het erop neer dat beiden over het algemeen onvoorbereid zijn op seksuele ontmoetingen, die daarmee vrijwel altijd op onveilige seks uitdraaien.

In haar laatste hoofdstuk stelt Van Eer-dewijk dat met de nieuwe adolescenten van Dakar, partnerkeuze, liefde en voorhuwelijks seksualiteit onderwerpen van generatieconflict en maatschappelijke spanningen zijn geworden. Maar, zo concludeert ze, deze spanningen kunnen ook nieuwe openingen creëren voor herinterpretaties en betekenisverlening met betrekking tot gender en seksualiteit op zowel persoonlijk, interpersoonlijk als breder maatschappelijk vlak.

In *Ambiguous pleasures* plaatst Rachel Spronk veranderende constructies van seksuele identiteit juist in het licht van maatschappelijke veranderingen. Haar onderzoeksgroep is beduidend anders dan in het bovenstaande onderzoek. Het betreft hier een onafhankelijke groep ongetrouwde jongeren tussen de twintig en dertig jaar uit Nairobi (Kenia). Het zijn goed opgeleide jonge professionals, die politiek bewust zijn, een goede baan hebben; kortom een generatie die trends kan zetten en grenzen zou kunnen verschuiven.

Kenia verschilt in vele opzichten met Senegal. Om een paar items aan te halen: Senegal is overwegend moslim, Kenia overwegend christelijk. Beide landen hebben andere vormen van kolonisatie gekend die een verschillende impact op de bevolking heeft gehad. De HIV-infectiegraad wordt in Kenia geschat op zes procent en is daarmee tien maal hoger

dan in Senegal. Het is deze context waarin de groep jonge Keniase professionals in de hoofdstukken twee en drie verder geduid wordt. Allereerst laat Spronk duidelijk zien hoe de kolonisatie traditionele instituten zoals het huwelijk en familie hebben aangetast. Dramatische verschuivingen in sociale rollen tussen vrouwen en mannen hebben een impact gehad op de sociale organisatie van het leven, ook op de organisatie van het seksuele leven. Ze beschrijft hoe deze transformaties effect hebben gehad op de gezinnen waarin de jongeren uit haar onderzoeksgroep zijn opgegroeid. Door hun levens te plaatsen tegen deze achtergrond, wordt duidelijk hoe deze jongeren postkoloniale transformaties belichamen. Deze generatie blijkt namelijk de eerste generatie jonge professionals te zijn die in Nairobi is geboren en getogen. Ze zijn relatief onafhankelijk opgegroeid van hun families, ze spreken Engels, niet of nauwelijks de lokale taal en worden gekenmerkt door hun progressieve levensstijl. Zij laveren bij uitstek op het snijvlak van enerzijds moderniteit en anderzijds hun Afrikaans-zijn.

Spronk beschrijft de moraliserende normatieve vertogen van de Keniase overheid en andere conservatieve en christelijke instanties. In normatieve discoursen zijn seksualiteit en gender altijd al centrale thema's maar opvallend is de opstelling ten aanzien van AIDS. AIDS wordt gebracht als de 'ziekte van immoraliteit' en 'slechte seks'. Volgens deze vertogen hebben 'buitenlandse invloeden' ertoe geleid dat mensen zijn afgeweken van 'traditionele' normen en gewoontes, wat zou hebben geresulteerd in afwijkende vormen van seksueel gedrag. Deze conservatieve discoursen betichten juist jonge professionals van moreel verval, maar aan dit idee wordt op verschillende niveaus gemorfeld.

In de hoofdstukken vier en vijf wordt ingezoomd op hoe de jongere professionals

zichzelf zien. Hier staan hun (intieme) levens centraal, hun definities van vrouwelijkheid en mannelijkheid. De biografieën maken duidelijk dat romantische liefde en intimiteit, maar ook seksueel verlangen en plezier een belangrijke plaats in het leven van beiden heeft gekregen. In relaties wordt intimiteit, gelijkheid-waardigheid en partnerschap geambieerd. Maar ook wordt een zekere ambiguïteit in hun levens gereflecteerd. Spronk brengt in beeld hoe jongeren zich enerzijds verzetten tegen de traditionele normen terwijl ze anderzijds aan culturele verwachtingen willen voldoen en daarbij normatieve patronen reproduceren. Anders dan de traditioneel patriarchale ideeën zijn mannen op zoek naar de romantische liefde waarin gelijkwaardigheid, intimiteit en geborgenheid centraal staan. Seks en seksualiteit worden ook veel meer gedefinieerd als een gezamenlijke onderneming. Maar veel mannen hebben het over een gevoel van moeten schipperen tussen enerzijds mannelijk genoeg zijn en anderzijds goed minnaarschap. Vrouwen definiëren anders dan hun moeders hun eigen identiteit niet aan de hand van 'mevrouw-van' zijn en moederschap, maar aan hun onafhankelijkheid en carrière. Ook seksuele relaties, verlangen en plezier worden aangeduid als een positief deel van het vrouw-zijn. Maar vrouwen voelen ook de druk te voldoen aan een cultureel verwachtingspatroon doordat stigma's als 'immoreel' of 'prostituë' akelig bekliven. Dit maakt vrouwen omzichtiger in het kiezen van hun seksuele relaties.

In hoofdstuk zes gaat Spronk in op de rol van de hedendaagse Keniase (vrije) media voor de manier waarop jonge professionals vormgeven aan hun persoonlijke leven. Ze laat hierbij zien hoe verschillende media – zoals film, kranten, tijdschriften, radio en tv – door jongeren gebruikt worden voor het creëren van hun eigen persoonlijke relaties en narratieven over romantische liefde. Blijk-

baar heeft de romantische liefde duidelijk een plaats gekregen in de media, en zijn niches ontstaan die conventionele waarden over seks en seksualiteit ter discussie stellen. Voor jongeren vormen zowel producenten als producten bronnen voor reflectie, identificatie of juist afkeuring. Maar wie beïnvloedt wie hier? Heeft de Keniase media de romantische liefde omarmd of hebben mediaproducten van de romantische liefde juist Kenia omarmd? Als er iets aan te merken valt op dit proefschrift dan is het misschien de manier waarop dit hoofdstuk is opgesteld. Door reflecties per mediatype te beschrijven, heeft het medium zelf een centrale plaats gekregen in plaats van de boodschap die door jongeren geventileerd en geabsorbeerd wordt. Het roept vragen op over de toegankelijkheid van de verschillende media. Vooral omdat media als zo'n krachtig middel kunnen worden ingezet, om discussie te bevorderen, boodschappen en kennis te verspreiden, maar zeker ook om segregatie en conflict te bewerkstelligen. Zoals Spronk eindigt, is het persoonlijke narratief het medium om over liefde te rapporteren en te reflecteren. De meeste mensen waarmee zij gesproken heeft, waren niet bereid om zich publiekelijk uit te spreken, maar binnen de anonieme context van haar interviews beschikten ze wel over een zeker platform om zich te uiten. Dit geeft duidelijk het belang van dit type onderzoek weer.

Beide proefschriften laten zien dat seksuele praktijken tot stand komen binnen een sociaal dynamische context, een context die mensen een bepaalde handelingsvrijheid geeft om zelf opnieuw betekenis te geven aan hun eigen seksuele identiteit. De proefschriften vormen daarmee een welkome aanvulling op de nuancering van bestaande data en een aanzet tot de methodologische heroverweging van onderzoek naar seksualiteit in Afrika.

Marion Neidt